

PRAWO I ZARZĄDZANIE

Wacław Huba

PRAWO RZECZOWE WEDŁUG KODEKSU NAPOLEONA ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM WŁASNOŚCI

[**Słowa kluczowe:** kodeks cywilny, prawa rzeczowe, prawa obligacyjne, własność, wywłaszczenie]

Streszczenie

W niniejszym opracowaniu przywołano z Kodeksu Napoleona prawa rzeczowe i dokonano ich systematyki. Szczególną uwagę poświęcono prawu własności jako podstawowemu prawu rzeczowemu. Poza charakterystyką praw rzeczowych omówiono też następujące zagadnienia: absolutny charakter własności oraz nabycie i utrata własności. Przypomniano, że Kodeks Napoleona obowiązywał w Księstwie Warszawskim, a także z pewnymi zmianami w Królestwie Polskim (Królestwie Kongresowym), a konsekwencje tych starych zapisów pojawiają się w różnych sprawach spadkowych również obecnie.

Wprowadzenie

W 2004 r. minęło 200 lat od wejścia w życie Kodeksu cywilnego Francuzów zwanego później Kodeksem Napoleona, co stanowiło zakończenie pierwszego etapu wielkiego dzieła kodyfikacyjnego, w toku którego w okresie 10 lat wydano łącznie pięć kodeksów.

W cztery lata później w dniu 1 maja 1808 r. Kodeks Napoleona wprowadzono jako obowiązujące prawo cywilne w Księstwie Warszawskim. Obowiązywał on z różnymi zmianami byłego Królestwa Kongresowego przez ponad 130 lat.

Ponieważ jednocześnie Kodeks Napoleona uważany jest za „najwspanialszy ze wszystkich kodeksów ery napoleońskiej”¹ oraz uznawany za klasyczną kodyfikację „mieszczańskiego” prawa cywilnego epoki kapitalizmu wolnokonkurencyjnego² –

¹ K. Krasowski, B. Lesiński, K. Sikorska-Dzięgielewska, J. Wachowicz, *Powszechna historia państwa i prawa*, Poznań 1993, s. 369.

² K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 1995, s. 235.

już te względy uzasadniają przypomnienie jego głównych założeń i roli, jaką spełnił w rozwoju prawa cywilnego.

W niniejszym opracowaniu zajęto się prawami rzeczowymi i ich systematyką, ze szczególnym uwzględnieniem prawa własności, jako podstawowego prawa rzeczowego. Omówione więc zostaną – oprócz charakterystyki praw rzeczowych – następujące zagadnienia: treść i zakres prawa własności, jego absolutny charakter oraz nabycie i utrata własności.

1. Prawa rzeczowe i prawa obligacyjne

Kodeks cywilny Napoleona nie ma wyodrębnionej księgi regulującej zobowiązania. Przepisy prawa zobowiązań zamieszczone są w Księdze trzeciej pt.: „Różne sposoby nabywania własności”. Przepisy Księgi drugiej „o majątkach i różnych odmianach własności” normują tylko prawa rzeczowe główne, tj. własność i dwa prawa rzeczowe ograniczone: użytkowanie i służebności. Pozostałe prawa rzeczowe zaliczane do zależnych, takie jak zastaw, przywileje i hipoteka zostały uregulowane w Księdze trzeciej.

Wyjaśnić należy, że znany na długo przed Kodeksem Napoleona podział praw majątkowych na rzeczowe i obligacyjne posługiwał się pochodzącą z prawa kanonicznego terminologią: *ius in re* (prawo do rzeczy, prawo rzeczowe) i *ius ad rem* (prawo na rzeczy, prawo w związku z rzeczą). Podział ten określił w miarę dokładnie różnice między tymi prawami. Nie miał jednak pełnego odzwierciedlenia w układzie Kodeksu Napoleona. Nie zamieszczono bowiem – jak nadmieniono wyżej – wszystkich praw rzeczowych w Księdze drugiej, a tylko prawa rzeczowe główne. Prawa te funkcjonowały samodzielnie, a prawa rzeczowe zależne spełniały funkcję służebną jako sposoby zabezpieczenia wierzytelności. Drugie z wymienionych praw posiadały dwie następujące cechy konstytutywne:

- 1) prawo pierwszeństwa przed zwykłymi wierzytelnościami oraz
- 2) prawo ciągłości, to znaczy skuteczności prawa wobec każdego właściciela przedmiotu spełniającego funkcję zabezpieczenia wierzytelności.

Najważniejsze różnice pomiędzy prawami rzeczowymi a zobowiązaniami, określanymi przez dawniejszych cywilistów jako prawa osobiste lub obowiązkowe, sprowadzają się do następujących:

- 1) prawo obowiązkowe wynika ze stosunku między jedną a drugą stroną, z których jedna – wierzyciel, może wymagać pewnego świadczenia od osoby drugiej – dłużnika. Prawo rzeczowe jest stosunkiem pewnej osoby do wszystkich innych osób odnośnie danej rzeczy. Prawo obowiązkowe jest więc szczegól-

- nie i względnie, wykonalne względem pewnej osoby, np. najem pracy: prawo rzeczowe zaś – ogólne i bezwzględne (absolutne), np. własność;
- 2) prawo rzeczowe jest to prawo wprost na danej (*ius in re*), bezpośrednio. Prawo zobowiązaniowe wymaga ogniwa pośredniego, którym jest dłużnik. Np. właściciel czy użytkownik korzysta ze swego prawa do rzeczy bezpośrednio ze swej woli; inaczej najemca, lokator, który jest dłużnikiem właściciela i korzysta z lokalu z jego woli na skutek umowy;
 - 3) prawo rzeczowe odnosi się do rzeczy, do określonego przedmiotu, a jego treścią jest możliwość żądania od innych osób zaniechania działania. Prawo osobiste odnosi się bądź do rzeczy, bądź do pewnej czynności, bądź do pewnego zaniechania, a jego treścią jest możliwość żądania od innych dania, czynienia, nie czynienia;
 - 4) prawo rzeczowe przeniknięte jest na wskroś zasadą pierwszeństwa: *prior tempore potior iure*; w prawach obowiązkowych wierzyciele dawniejszych zobowiązań pierwszeństwa nie zyskują;
 - 5) prawa rzeczowe są przeważnie rejestrowane, a niektóre podlegają rejestracji przymusowej (np. hipoteka); w związku z rejestrami, zmiany praw rzeczowych podlegają określonym formom w o wiele większym stopniu niż zmiany praw osobistych.³

2. Pojęcie rzeczy i ich systematyzacja

Omawiając prawa rzeczowe nie można pominąć kwestii definicji rzeczy i ich klasyfikacji. Kodeks nie zawierał wprawdzie definicji rzeczy lecz posługiwał się określeniem „majątków” jako ogółu praw i obowiązków danej osoby, ścisłego związku między osobą i jej majątkiem podkreślając (nie zawsze słusznie), że:

- a) tylko osoba może mieć majątek,
- b) każda osoba ma majątek,
- c) każda osoba ma tylko jeden majątek,
- d) majątek jest ściśle związany z osobą, za jej życia może być odstępowany tylko częściowo innej osobie, po śmierci zaś przechodzi w całości na inne osoby.

Majątek ma stronę czynną i bierną. Składa się z praw do rzeczy – uprawnień (strona czynna), oraz ciężarów i obowiązków (strona bierna).⁴

³ E. Muszalski, *Prawo cywilne*, Warszawa 1932, s. 246-247.

⁴ Tamże, s. 245

Starano się też w doktrynie i praktyce wypracować ściślejszą definicję rzeczy, a mianowicie: „rzecz to jest wszystko, co istnieje w przyrodzie, nabiera znaczenia prawnego, gdy pozostaje w związku z prawem osoby. Nie chodzi o to, czy i o ile rzecz staje się użyteczną dla człowieka, np. powietrze, lecz czy jest zawłaszczona, czy będąc we władaniu człowieka, stanowi część jego majątku, element prawa rzeczowego.”⁵

Dość szczegółowo ówczesna cywilistyka zajmowała się klasyfikacją rzeczy w oparciu o różne kryteria. Ważne znaczenie teoretyczne i praktyczne nadawano podziałowi na rzeczy zmysłowe i niezmysłowe. Podział ten przejawia się w nazwie Działu III-go Tytułu 6-go Księgi trzeciej Kodeksu.

Inny podział na: rzeczy zamiennie tj. takie, które nie mają określonej indywidualności i mogą być zastąpione przez równoważnik tych rzeczy, przez inne rzeczy do nich podobne, oraz rzeczy niezamiennie, tj. takie, które nie mogą być zastąpione przez inne podobne rzeczy gdyż mają określoną indywidualność. Podział ten ma znaczenie istotne przy różnych rodzajach sprzedaży.

Najdonioślejsze znaczenie w obrocie prawnym i gospodarczym miał podział na rzeczy ruchome i nieruchome. Dopatrywano się szeregu różnic między nimi, a najważniejsze są następujące:

- 1) przedmiotem hipoteki mogą być dobra nieruchome, prawa i kapitały hipotekowane, podczas, gdy na majątku ruchomym nie może być urządzona hipoteka,
- 2) właściwość sądu do spraw nieruchomości jest odrębna, gdyż decyduje o niej miejsce położenia nieruchomości,
- 3) zarządzanie i zbywanie nieruchomości osób będących pod opieką, odbywają się z zachowaniem mniejszych formalności, niż zarządzanie i zbywanie nieruchomości,
- 4) przedawnienie co do nieruchomości opiera się na tytule i z reguły na dobrej wierze, oraz wymaga dłuższego okresu niż przedawnienie co do ruchomości, których w zasadzie posiadanie staje za tytuł,
- 5) sprzedaż nieruchomości inaczej niż sprzedaż ruchomości może być zerwana z powodu pokrzywdzenia,
- 6) nabycie nieruchomości, nawet niemającej księgi wieczystej, musi następować w formie aktu notarialnego.

Nieruchomość, według Kodeksu, jest to grunt i wszystko, czego nie można przenieść z jednego miejsca na drugie bez uszkodzenia lub zmiany istoty, ponieważ jest połączone z ziemią. Nieruchomości dzielą się na:

⁵ Tamże, s. 247.

- 1) nieruchomości z natury,
- 2) nieruchomości z przeznaczenia,
- 3) nieruchomości z przedmiotu, do którego się odnoszą.

Nieruchomości z natury są to:

- a) grunt i jego części składowe: glina, piasek, bogactwa kopalne, dopóki z gruntem się łączą, jeśli zaś odłączone są od gruntu, stają się ruchomością,
- b) budynki, które złączone są z ziemią na stałe, a więc wiatraki lub młyny wodne umocowane na palach, stanowiących część budynku są nieruchomością (art. 519 KN), natomiast kramy i baraki tymczasowe, niepołączone z ziemią żadnymi trwałymi środkami są ruchomością. Rury wodociągowe i inne, połączone z nieruchomością, są też rzeczą nieruchomą (art. 523 KN),
- c) rośliny wyrastające z ziemi, o ile są zrosnięte z gruntem, a więc zbiory na pniu i owoce na drzewie (art. 520 KN), natomiast stają się ruchomością po zżęciu, a owoce z chwilą odłączenia od drzew, choćby jeszcze niesprzątnięte, podobnie poręby w miarę ścinania drzew stają się ruchomością (art. 520 i 521),
- d) zwierzęta dzikie w lasach i na polach.

Nieruchomości z przeznaczenia są to przedmioty ruchome z natury, które stanowią przynależność nieruchomości. Są nimi takie ruchomości, które mogą być przeniesione z miejsca na miejsce bez uszkodzenia fizycznego, ale stanowią z nieruchomością niepodzielną całość i jedność gospodarczą. To unieruchomienie nie jest więc rzeczywiste, a tylko prawne, oparte na fikcji. W myśl art. 524 i 522 KN nieruchomości z przeznaczenia stają się ruchomości, umieszczone w nieruchomości przez właściciela gruntu z potrzeb gospodarczych do użytku i eksploatacji nieruchomości. Kodeks wymienia tu zwierzęta przeznaczone do hodowli, narzędzia rolnicze, nasiona przekazane dzierżawcom, gołębie w gołębnikach, króliki w królikarniach, pszczoły w ulach, ryby w stawach, prasy, kotły, zbiorniki, kadzie, beczki, narzędzia do prowadzenia kuźni, papierni i fabryk, słomę i nawozy. Nieruchomość może być bowiem eksploatowana jako rolnicza, przemysłowa, handlowa lub cywilna, to znaczy w charakterze np. domu czynszowego.

Praktycznym aspektem uznania ruchomości za nieruchomości z przeznaczenia jest to, że nie mogą być sprzedawane oddzielnie od majątku nieruchomego lecz razem z nim. Muszą być więc włączone do opisu sporządzonego dla potrzeb postępowania egzekucyjnego mającego na celu sprzedaż nieruchomości dłużnika w drodze licytacji czyli przy tzw. subhastacji nieruchomości.

Nieruchomości z przedmiotu do którego się odnoszą są to rzeczy niezmysłowe, którym prawo daje szczególny charakter.

Takimi nieruchomościami są: użytkowanie rzeczy nieruchomych, służebności gruntowe i skargi o odzyskanie nieruchomości (art. 526 KN).

Ruchomości są to rzeczy, które nie są nieruchomościami.

Zgodnie z art. 527 KN dzielą się na:

- 1) ruchomości z natury bądź,
- 2) ruchomości z rozporządzenia.

Ruchomościami z natury są przedmioty, które mogą być przenoszone z jednego miejsca na drugie dzięki poruszeniu się własnemu, jak zwierzęta, lub też wskutek przenoszenia przez siłę obcą (art. 528 KN). Jak wyżej nadmieniono, w przypadkach określonych w przepisach art. 524 i 525 mogą się stać nieruchomością z przeznaczenia. Statki wodne, młyny, promy i wszelkie zakłady, nieosadzone na palach i nie stanowiące części domu, są ruchomością. Można też wyodrębnić pewien rodzaj ruchomości – wydzielonych z nieruchomości: zboża i wszelkie zbiory naturalne, poręby sprzedane czy produkty kopalniane.

Ruchomościami z rozporządzenia prawa, według art. 529 KN są zobowiązania i skargi mające za przedmiot:

- 1) sumy pieniężne lub przedmioty ruchome,
- 2) akcje lub udziały w spółkach handlowych, finansowych i przemysłowych,
- 3) renty wieczyste i dożywotnie należne od państwa i osób prywatnych,
- 4) użytkowanie majątku ruchomego.⁶

W szczególności renta wieczysta jest też ruchomością. Powstaje bowiem, bądź jako szacunek za nieruchomość, bądź jako warunek ustąpienia majątku nieruchomego pod tytułem obciążliwym lub darmym. Renta, ustanowiona jako cena za nieruchomość, z samej istoty swej ulega wykupowi, czyli spłacie. Jednakże wierzyciel renty, czyli sprzedawca może ustanowić zastrzeżenia i warunki wykupu, lub zastrzec, że renta może być spłacona dopiero po upływie danego terminu, który nigdy nie może przekraczać lat trzydziestu. Wszelkie zastrzeżenia przeciwne są nieważne (art. 530 KN).⁷

⁶ Klasyfikacja rzeczy została omówiona w oparciu o w/w dzieło E. Muszkalskiego, s. 247-253.

⁷ E. Muszkalski, oc. , s. 253. Warto przy tym wskazać na polskie akcenty związane z art. 530 KN. W r. 1825 uchylono bowiem w Królestwie Polskim moc obowiązującą tego przepisu przez co odebrano dawnym mieszczanom i nowym osadnikom możliwość zamiany prawa do posiadanej ziemi z własności podległej, feudalnej na zupełną. Por.: W. Sobociński; *Z badań nad miastami prywatnymi w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, tom VII, Zeszyt 2, 1955 r. , s. 311; J. Mazurkiewicz, W. Ćwik; *Własność w miastach prywatnych Lubelszczyzny doby Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego*, wyd. ANNALES UMCS, Lublin 1957, s. 111.

Inne, czasami dość oryginalne, to podziały na rzeczy: strawialne i niestrawialne, ocyjne i nieocenne oraz będące w obiegu i wyjęte z obiegu.

Rzeczy strawialne, to te, które ulegają zniszczeniu przy pierwszym użyciu (np. artykuły spożywcze), zaś niestrawialne to te, które od pierwszego użycia nie zużywają się (np. ubranie, meble).

Podział ten ma znaczenie:

- 1) przy użytkowaniu, które nie może być ustanowione na rzeczach strawialnych,
- 2) przy umowie pożyczki do używania, przy której pożyczający musi zwrócić tę samą rzecz, którą otrzymał, np. książkę, w odróżnieniu od pożyczki prostej, przy której pożyczający nabywa prawo do zużycia, ale ma obowiązek zwrotu takich samych przedmiotów po zużyciu, np. pewna suma pieniędzy.

Rzeczy ocyjne to takie, które da się określić w pieniądzu, zaś nieocennych nie można w ten sposób określić. Rzeczy zmysłowe wyjątkowo są nieocenne, np. relikwie.

Rzeczy będące w obiegu i rzeczy wyjęte z obiegu.

Te drugie stanowią własność publiczną lub dobro wspólne, np. wody publiczne, drogi publiczne, cmentarze, świątynie. Warto przy tym dodać, że pierwszą wzmiankę o własności publicznej w skodyfikowanym prawie obowiązującym na ziemiach polskich mamy w art. 538 KN. Według tego przepisu przedmiotem własności publicznej są: drogi, gościńce, ulice utrzymywane przez państwo, rzeki żeglowne lub spławne, brzegi, wysypiska i odsypiska, morskie porty, przystanie i w ogóle części terytorium, nie mogące stanowić własności prywatnej stanowią własność publiczną. Według KN własność państwową zaliczano do własności publicznej, a w art. 539-541 tego kodeksu wyliczono przykładowo inne rzeczy zaliczane do własności publicznej.⁸

3. Własność jako główne prawo rzeczowe

Do głównych praw rzeczowych uregulowanych w Kodeksie Napoleona należała własność, której świętość i nienaruszalność była obok wolności osobistej i równości wobec prawa najistotniejszą zdobyczą rewolucji francuskiej. Zasada własności prywatnej, co należy podkreślić, stanowiła podstawowe założenie Kodeksu cywilnego Napoleona.

⁸ J. Szachulowicz, *Własność publiczna*, Warszawa 2000, s.72.

Definicję własności podaje art. 544 stwierdzając: „Własność jest to prawo używania rzeczy i rozporządzania niemi w sposób najbardziej nieograniczony, byleby nie czyniono z nich użytku przez ustawy lub rozporządzenia zabronionego.”

Przepis ten uznawano za najważniejszy w całym Kodeksie. W tak ujętym pojęciu własności można wyróżnić następujące elementy składowe (atrybuty):

1. *usus* (używanie), które należy rozumieć w sensie najogólniejszym, jako zarówno prawo do korzystania bezpośredniego, czyli w ściślejszym znaczeniu używania danej rzeczy (*ius utendi*), jak i prawo pobierania plodów i przychodów, a więc *fructus* czyli *ius fruendi*,
2. *ius abutendi* (rozporządzanie), obejmuje zarówno czynności materialne, zniszczenia rzeczy oraz czynności prawne przeniesienia prawa własności przez sprzedaż, darowiznę czy pozbycie się w inny sposób.

Własność, w świetle powyższego jest więc prawem rzeczowym najobszerniejszym i najpełniejszym, podczas gdy inne prawa rzeczowe opierają się na rozszczeniu prawa własności i sprowadzają się do jednego lub kilku jej atrybutów. Prawo własności może zatem znajdować się w gestii jednej osoby ze wszystkimi atrybutami, lub też może być rozdzielone w ten sposób, że jedna osoba ma użytkowanie i pobieranie plodów (*usus fructus*), druga używanie (*nudus usus*), a trzecia samorozporządzanie tzw. goła własność (*nuda proprietas*).⁹

Przedstawiony powyżej kodeksowy zakres prawa własności nie jest wyczerpujący, gdyż nie zawiera wszystkich cech własności, w szczególności wiążących się z nią: posiadania i prawa przybycia (art.546).

Posiadanie, według wielu ustawodawstw, należy do słynnej „triady” uprawnień właściciela (*ius possidendi, ius utendi – fruendi, ius abutendi*).¹⁰ Kodeks Napoleona nie podzielił tej koncepcji. Komentatorzy Kodeksu (np. W. Muszalski w cyt. dziele) przyjmują, że posiadanie stanowi pewien stan faktyczny, który należy odróżnić od praw rzeczowych. Posiadaniem zajmuje się Kodeks w Tytule XX „O przedawnieniu” stwierdzając co następuje: „Posiadanie jest to dzierżenie albo używanie rzeczy lub prawa, jakie mamy lub wykonujemy, bądź sami osobiście, bądź za pośrednictwem trzecich osób, które rzecz dzierżą lub wykonują prawo w naszym imieniu” (art.2228). Posiadanie może więc być wykonywane za zgodą właściciela i wtedy jest odwoławalne na podstawie stosownych umów, np. dzierżawy. Może też stanowić stan prawny specjalny, gdy posiadacz włada rzeczą w charakterze właściciela. Posiadanie składa się z dwóch czynników:

⁹ E. Muszalski, o.c., s. 263.

¹⁰ J. Ignatowicz, *Prawo rzeczowe*, Warszawa 2000, s. 72.

- 1) czynnik fizyczny (*corpus*), oznaczający wyłączone, rzeczywiste władanie rzeczą,
- 2) czynnik woli (*animus*), oznaczający zamiar wykorzystania tej władzy dla siebie.

Gdy czynnik fizyczny oddzieli się od czynnika woli, w wyniku czego faktyczne wykonywanie władztwa odbywa się dla drugiej osoby, powstaje stosunek dzierżenia. Utrata posiadania następuje w wypadkach:

- 1) wyzbycia się rzeczy dla drugiej osoby lub porzucenia rzeczy; dochodzi wtedy do utraty *corpus i animus*;
- 2) zniszczenia rzeczy, a więc utraty *corpus* z zachowaniem *animus*;
- 3) utraty *animus*, gdy rzecz ma się jeszcze we władaniu ale z zamiarem dzierżenia dla innej osoby.

Posiadanie może być niewadliwe lub dotknięte następującymi wadami:

- 1) brakiem ciągłości, polegającym na braku regularnego następstwa aktów posiadania, przerwy między czynnościami wyrażającymi posiadanie mogą być tylko takie, jakie czyni właściciel, korzystający ze swej rzeczy;
- 2) przemoc, która może zachodzić przy nabywaniu posiadania lub po jego nabyciu;
- 3) tajność, wyrażająca się w tym, że posiadacz kryje się ze swym posiadaniem;
- 4) dwuznaczność, gdy akty posiadania mogą być tłumaczone w różny sposób, jako pewne korzyści dozwolone posiadaczowi przez właściciela rzeczy.

Wskazać też należy na trzy następujące skutki posiadania:

- 1) posiadanie niewadliwe w myśl art. 549 uprawnia posiadacza do nabycia własności plodów naturalnych (owoców) i cywilnych (odsetek),
- 2) posiadanie niewadliwe pozwala nabyć rzecz nieruchomą na własność w drodze zasiedzenia:
 - a) 10-letniego, opartego na dobrej wierze (art. 2265),
 - b) 30-letniego bez tytułu i bez dobrej wiary (art. 2262),
- 3) dla nabycia własności ruchomości samo posiadanie wystarcza za tytuł z tym, że właściciel, który rzecz zgubił lub utracił w wyniku kradzieży może w terminie trzech lat dochodzić zwrotu rzeczy (art. 2279).

Należy też zauważyć, że w sposób niespotykany w innych kodyfikacjach cywilnych, Kodeks Napoleona akceptował pełnię prawa własności, a więc jego absolutny charakter, ujmując to prawo od strony negatywnej. Właściciel mógł wykonywać swoje prawo w sposób dowolny, pod warunkiem przestrzegania granic przewidzianych w ustawach. Takie sformułowanie prawa własności było wynikiem procesu dziejowego, w którym została wskrzeszona pod hasłem wolności starorzymska,

egoistyczna własność, sygnalizowana kilkanaście lat wcześniej w art. 17 Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela. Był to tym samym – jak przyjmuje doktryna – ostatni akt recepcji prawa rzymskiego w czasach nowożytnych.¹¹

4. Nabycie i utrata własności. (zagadnienia wybrane)

Nabycie własności unormowane zostało w Księdze trzeciej „O rozmaitych sposobach nabywania własności”. Wśród tych sposobów Kodeks Napoleona wymienił w art. 711:

- 1) spadek,
- 2) darowiznę między żyjącymi lub testamentową (art. 1582 i nast.),
- 3) zobowiązania umowne tj. sprzedaż i zamianę (art. 1703).

Art. 712 uzupełnił te sposoby stwierdzając, że „Własność nabywa się także przez

- 4) przybycie lub wcielenie,
- 5) przedawnienie (zasiedzenie).

W niniejszym opracowaniu zajęto się spadkiem, przybyciem lub wcieleniem.¹²

Prawo spadkowe w Kodeksie Napoleona nie zostało ujęte w odrębną księgę lecz potraktowane jako jeden ze sposobów nabycia własności. Według Kodeksu były dwa sposoby dziedziczenia, a zarazem nabycia własności.: ustawowe i testamentowe. Należy przy tym zauważyć, że uregulowano je odrębnie, gdyż dziedziczenie testamentowe przedstawiono razem z darowiznami w Tytule II Księgi trzeciej „O darowiznach między żyjącymi i testamentach” (art. 893 – 1035), a spadki w Tytule I (art.723 i nast.).

W ciągu pierwszych 50 lat obowiązywania Kodeksu, otwarcie spadku następowało w myśl art. 718 w przypadku śmierci naturalnej lub śmierci cywilnej. Trzeba wyjaśnić, że w przepisach art. 22-33 omawianego Kodeksu unormowano instytucję śmierci cywilnej, która była orzekana w wypadku skazania na śmierć naturalną (art.23) lub na „inne kary dręczące dozgonne” o ile prawo przewidywało orzeczenie, w danym wypadku także śmierci cywilnej (art.24). Przez śmierć cywilną skazany tracił własność całego majątku, jaki posiadał; spadek otworzony jest przez wszystkich dziedziców po nim, którzy obejmują dobra jego w takim sposobie, jak gdyby

¹¹ Fr. Zoll, *Z zagadnień funkcjonalizmu własności*, „Przegląd Notarialny” 1947, tom I, s. 26 i nast.

¹² Zobowiązaniom będzie poświęcony referat prof. F. Lempy.

umarł naturalnie i bez testamentu (art. 25). Innymi słowy skazany taki był traktowany jako umarły za życia.

W dalszych przepisach spadkowych Kodeks Napoleona regulował następujące zagadnienia:

- zdolność do dziedziczenia; nie mogły dziedziczyć oprócz „umarłych cywilnie” osoby niegodne dziedziczenia;
- podział osób powołanych do dziedziczenia ustawowego na:
 - a) dziedziców prawnych czyli porządkowych, którzy nie byli wwiązani w spadek, lecz musieli dopiero wnieść o wprowadzenie w posiadanie spadku lub jego części,
 - b) dziedziców nieporządkowych.

Dziedzicami porządkowymi byli krewni zmarłego tj. dzieci lub ich zstępni, a w przypadku ich braku majątek dzielono na dwie części, z których jedna przypadła wstępnym z linii ojca, druga wstępnym z linii matki do 12-go stopnia komputacji rzymskiej.

Spadkobiercy nieporządkowi dochodzili do spadku w przypadku braku spadkobierców porządkowych, a należeli do nich: dzieci uznane, małżonek i państwo.

Trzeba przy tym podkreślić, że zarówno dziedzice porządkowi jak i nieporządkowi nabywali własność majątku spadkowego z chwilą śmierci spadkodawcy. Różnica w ich sytuacji polegała na tym, że pierwsi z nich z mocy samego prawa byli wwiązani w spadek (art. 724). Instytucja wwiązania w świetle doktryny, wywodziła się z tradycji wspólnej własności rodzinnej, w której dziedzic uczestniczył już za życia spadkodawcy, a zatem nie potrzebował wprowadzenia w posiadanie. Natomiast spadkobiercy nieporządkowi, aczkolwiek nabywali własność spadku po śmierci spadkodawcy, nie mogli objąć spadku w posiadanie gdyż prawo odmówiło im wwiązania. Dlatego musieli wnieść powództwo do sądu, w okręgu którego spadek się otworzył i żądać wprowadzenia w posiadanie.¹³

Dziedziczenie testamentowe było oparte na prawie zwyczajowym obowiązującym na terenie północnej Francji i różniło się od zasad rzymskich w tym zakresie. Kodeks nie odróżniał ustanowienia dziedzica od zapisów, które dzieliły się na: ogólne (powoływanie do całości majątku testatora) i szczególnie (prawo do określonych przedmiotów).

Art. 902 wyrażał ogólną zasadę swobody dyspozycji testamentowej, która była jednak ograniczona zarówno pod względem podmiotowym jak i przedmiotowym.

¹³ K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne XIX wieku*; Wyd. UW, Warszawa 1973, s. 116-117.

Ograniczenia podmiotowe polegały m.in. na tym, że testament mogła sporządzić tylko osoba zdrowa na umyśle. Małoletni zaś – gdy osiągnął wiek 16 lat – to mógł dysponować tylko połową tego czym mógłby dysponować po dojściu do pełnoletności. Inne ograniczenia podmiotowe odnosiły się do osób, na rzecz których miał być sporządzony testament. Do osób tych zaliczano:

- 1) dzieci naturalne, które nie mogły otrzymać więcej niż w dziedziczeniu beztestamentowym (art. 908 KN),
- 2) opiekunowie nie mogli otrzymywać zapisu testamentowego od małoletnich będących pod ich opieką (art. 907),
- 3) lekarze i aptekarze, którzy leczyli testatora w chorobie, na którą testator zmarł, a także duchowni, którzy mieli wpływ na sumienie chorego testatora nie mogli korzystać z rozporządzeń testamentowych (art. 909).

Ograniczenia podmiotowe dotyczyły też stowarzyszeń nieuznanych za instytucje użyteczności publicznej oraz w początkowym okresie obowiązywania Kodeksu także cudzoziemców.

Ograniczenia przedmiotowe swobody testowania wynikały z przepisów o tzw. części rozporządzalnej (Oddział I Działu III-go). Gdy osoba rozporządzająca majątkiem na wypadek śmierci pozostawiła zstępnych lub wstępnych, którzy uznani zostali za tzw. dziedziców koniecznych, nie mogła dysponować określoną częścią majątku. Część ta nosiła nazwę rezerwy.¹⁴

Art. 546 reguluje sposób nabycia własności rzeczy na podstawie tzw.

Prawa przybycia, które może odnosić się do tego:

- 1) co rzecz wydaje, a więc: płody ziemi naturalne lub przemysłowe, przychód ze zwierząt i przychody cywilne,
- 2) co się z rzeczą łączy i do niej wciela oraz staje się jej częścią w sposób naturalny bądź sztuczny (art. 551).¹⁵

Na zakończenie należy wspomnieć o wywłaszczeniu jako instytucji prawa prywatnego i publicznego stanowiącej wyjątek od zasady nienaruszalności własności prywatnej, gdy chodzi o interes publiczny. Jest to dokonywane przez władze państwowe, przymusowo za wynagrodzeniem, przeniesienie własności lub innego prawa jakiegokolwiek osoby na rzecz państwa, samorządu, względnie zakładu w interesie publicznym.

Według art. 545 KN wywłaszczenie może nastąpić tylko na użytek publiczny i to za słusznym i uprzednim wynagrodzeniem.

¹⁴ Tamże, s. 119-120.

¹⁵ E. Muszalski o.c. s. 282.

Bibliografia

1. Ignatowicz J. (2000); *Prawo rzeczowe*. Warszawa.
2. Muszalski E. (1932); *Prawo cywilne*. Warszawa.
3. Krasowski K., Lesiński B., Sikorska-Dzięgielewska K., Wachowicz J. (1993); *Powszechna historia państwa i prawa*. Poznań.
4. Mazurkiewicz J., Ćwik W. (1957); *Własność w miastach prywatnych Lubelszczyzny doby Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego*. Wyd. ANNALES UMCS. Lublin.
5. Sobociński W. (1955); *Z badań nad miastami prywatnymi w Polsce*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” tom VI Zeszyt 2.
6. Sójka-Zielińska K. (1973); *Wielkie kodyfikacje cywilne XIX wieku*. Wyd. UW Warszawa.
7. Sójka-Zielińska K. (1975); *Historia prawa*. Warszawa.
8. Szachułowicz J. (2000); *Własność publiczna*. Warszawa.
9. Zoll Fr. (1947); *Z zagadnień funkcjonalizmu własności* „Przegląd Notarialny” tom 1 s. 26 i nast.